

NOTIZIE DANTESCHE

Italiaans
leer je
bij
Dante Alighieri
in Haarlem

Nieuwsbrief van de Società Dante Alighieri
Haarlem

September 2021 afl. 5

Italiaans
leer je
bij
Dante Alighieri
in Haarlem

Ter introductie

*Notizie
Dantesche, de
nieuwsbrief van
de Società
Dante Alighieri
Haarlem,
verschijnt drie
keer per jaar en
staat onder
redactie van
Herman
Baartman en Ine
Zantingh*

In het komende verenigingsjaar is er maatschappelijk gezien gelukkig weer meer souplesse. Voor ons betekent dat onder meer dat we elkaar eindelijk weer eens kunnen zien en spreken bij onze maandelijkse samenkomsten. En het treft, de eerstkomende lezing (23/9) in dit Dantejaar gaat over het leven van Dante.

Dante, hij mag dan 700 jaar dood zijn, in veel opzichten is hij nog springlevend. De aandacht voor hem in dit Dantejaar is overweldigend. En ook in deze aflevering van de Notizie Dantesche is hij volop aanwezig. We komen hem tegen op affiches en dakpannen in afgelegen Toscaanse bergdorpjes, in een boekwinkel hier in Haarlem - n geschrifte en in levenden lijve - en we lezen in een boekbespreking van Ine Zantingh hoe hij Primo Levi inspireerde in het Inferno van Auschwitz.

Dit jaar wordt niet alleen Dante's 700ste sterfdag herdacht, we herdenken ook dat 85 jaar geleden, in oktober 1936, ons comitato is opgericht. In de vorige aflevering is de geschiedenis van ons comitato beschreven. Deze aflevering openen we met een schets van het leven en de persoon van onze oprichtster, Ellen Russe, pseudoniem van Lilian Vandervelden-Vijgh, een zeer bijzondere vrouw. En voorts is er de gebruikelijke vinologische bijdrage, lees je een verslag van een bedevaart, en vermelden we de uitslag van de vertaalwedstrijd uit de vorige aflevering. In het rondje 'docenten-stellen-zich-voor' is het deze keer de beurt aan Ine Zantingh. En uiteraard ontbreken de proverbi niet; deze keer - vooruit dan, nog een keer Dante - met als thema inferno, purgatorio en paradiso.

Buona lettura!

Herman Baartman

Ellen Russe; una signora straparticolare

Op 14 oktober 1936 maakte het Haarlem's Dagblad melding van de oprichting van de 'afdeeling Haarlem der Società Dante Alighieri'. In de vorige aflevering hebben we het reilen en zeilen beschreven van onze società in de afgelopen 85 jaar. Deze keer gaat de aandacht uit naar de oprichtster ervan, Ellen Russe, pseudoniem van Lilian Vandervelden-Vijgh, een zeer markante vrouw, ofwel, in de taal die haar hart gestolen had, una signora straparticolare.

In een necrologie in 'Haerlem Jaarboek 1942' van de hand van haar echtgenoot, Jos Vandenvelden, lezen we: 'In lengte van dagen zal het Nederlandsche volk haar naam gedenken.'ⁱ Die voorspelling is niet uitgekomen, hoeveel bekendheid ze in haar eigen tijd ook genoot. Monumenten zijn voor haar niet opgericht en bronnenmateriaal is uiterst schaars; ik heb het in hoofdzaak moeten doen met wat via het zoekstelsel www.delpher.nl in kranten en tijdschriften over haar te vinden is en met een boek van haar eigen hand, 'Italië; portretten en profielen' uit 1937. Het enige monument, maar wat heet, is haar graf op het Sint Adelbertkerkhof in Bloemendaal. Niettemin, de Vereniging Dante Alighieri Haarlem is haar schatplichtig. Laat deze poging tot een schets van deze bijzondere vrouw in de context van haar tijd, die van het interbellum, dan maar een bescheiden monumentje zijn.

Angelica farfalla

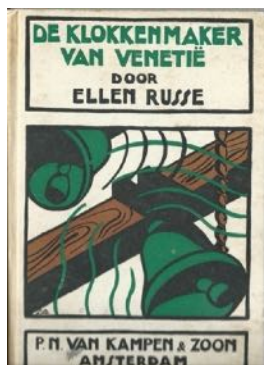
Lilian Vijgh, geboren in 1889, stamde uit een oud, van oorsprong Gelders, patriciërsgezicht. Haar vader, Adolf Daniel Vijgh, was notaris in Leiden. Haar grootmoeder van moeders kant was Engelse van geboorte en dat maakte dat Lilian van kinds af zeer vertrouwd was met het Engels. Van huis uit was ze Anglicaans, maar toen ze begin twintig was is ze overgegaan tot het katholicisme. En wat ze deed en wat ze geloofde, deed en geloofde ze met verve. Niet vreemd daarom dat ze lid was van de zogeheten Derde Orde van Franciscus, leken die in de voetsporen van Sint Franciscus hun leven willen leiden volgens evangelisch ideaal. 'Er is geen stad en geen dorp van eenige betekenis in Nederland waar zij niet is opgetreden, waar zij niet het licht harer idealen heeft gebracht'ⁱⁱ, aldus de auteur van haar necrologie. Van 1929 tot 1940 heeft ze voor de radio 124 voordrachten verzorgd over literatuur in 'het Vrouwenurtje' van de KROⁱⁱⁱ. Uit krantenberichten over haar gezondheid blijkt hoezeer ze bekend was. De *Twentse Courant* bijvoorbeeld schreef op 11 maart 1922: 'Naar we vernemen is mevrouw Ellen Russe – velen onzer lezers bekend door haar optreden verleden zomer in "Adam in Ballingschap", als openluchtspel te Denekamp – ziek en van de laatste H.H. Sacramenten voorzien. Latere berichten spreken echter gelukkig van beterschap in den toestand van onze Roomsche kunstenaarssse die dezer dagen geopereerd zal worden'. Een jaar of wat later was er weer reden tot zorg. De *Tilburgse Courant* schreef op 12 augustus 1930: 'Mevrouw Ellen Russe te Haarlem, de bekende declamatrice, is ernstig ongesteld. Zij is naar de Maria-Stichting te Haarlem vervoerd, alwaar operatief ingrijpen noodzakelijk was. De operatie is gunstig verlopen'.

Bij al die optredens in stad en dorp en achter de microfoon van de KRO-radio had ze profijt – en haar publiek niet minder – van haar opleiding aan het conservatorium in Brussel waaraan ze na haar HBS-tijd in Leiden klavier, viool, muziekgeschiedenis en declamatie gestudeerd heeft. Uiteindelijk voelde ze zich meer thuis op het toneel- dan op het muziekpodium. Een goede keuze naar het lijkt, want haar talenten als actrice en als voordrachtskunstenaar bleven niet onopgemerkt. 'Een levendige mimiek, een geestige dictie, een totaal gemis van dilettantistische aanstellerigheid en gedwongenheid vallen bij mej. Vijgh met vreugde te constateren. Summa summarum: de naam

Liliaan Vijgh dient onthouden te worden. De draagster daarvan ...weet thans veel meer te bereiken dan de sentimenteel-dweperig starende salon-sterretjes, wier optreden in het openbaar zoo dikwijls desillusie baart', aldus een bericht in de *Leidsche Courant* van 22 april 1911. Ze was toen verbonden aan de Haghspelers, een toneelgezelschap onder leiding van Eduard Verkade. In die periode nam ze het pseudoniem Ellen Russe aan, een suggestie van Verkade zelf: 'Russe' is 'Brussel' zonder de eerste en laatste letter, en 'Ellen' – eigenlijk Alianora - was de titelrol in een stuk van Bouterse die zij als jong actrice speelde in 1910.

Maar niet alleen als actrice, ook als auteur genoot ze bekendheid. Kreeg ze evenwel de handen wel op elkaar voor haar optredens als actrice, haar romans oogstten minder applaus. Haar eersteling, de reisnovelle *De Klokkenmaker van Venetië* (1931), werd slecht ontvangen: 'Neen Mevr. Russe, het spijt me voor de familie en de kennissen, maar ik hoop voor de Nederl. literatuur en uw goede naam dat u voorloopig niet meer op reis gaat!', aldus een recensie van Sassen^{iv}. Haar tweede boek, *de Heirbaan*, een historische roman, kreeg het volgende onthaal: 'Nu zal niemand mevrouw Russe er een verwijt van maken dat zij een schrijfster van beperkt talent is, maar wel dat zij, die bij alle mogelijke auteurs, en nog wel de aller beroemdsten, om zoo te zeggen als kind aan huis ligt, zoo weinig zelfcritiek blijkt te bezitten dat ze niet beseft dat het gekozen onderwerp ver en ver boven haar macht zou komen te liggen'^v. Maar ze liet zich niet uit het veld slaan en schreef onverdroten door. Twee jaar later verscheen haar roman *Moederland*. Menno ter Braak eindigde zijn recensie met een kort en veelzeggend 'Brrrr'^{vi}. Daarna verschenen nog *Lofzang der Aarde* (1935) en *De Keus* (1941) die het ook niet verder dan een eerste druk hebben gebracht. Maar hierbij bleef het niet. Ze vertaalde werk van Chesterton, bekeerling net als zij, en werk uit het Italiaans, zoals een biografie van Misciatelli over Savonarola en ze was de vaste vertaalster van het werk van de toen zeer vermaarde Giovanni Papini. En tussen al haar literaire besognes door vond ze de tijd om een boek samen te stellen - *het Boek der Zieken* (1931) - over het ziekenapostolaat in Bloemendaal. Grondlegger daarvan was pastoor Willenborg, de zielenherder van haar parochie.

In 1912 trouwde ze in Leiden met Jean Paul van Blarkom, 1° luitenant der infanterie. Maar bij de Haghspelers leerde ze de Gentenaar Jos Vandervelden kennen, naar Nederland gevlucht tijdens WO I, letterkundig medewerker bij het toneelgezelschap, en met hem trouwde ze in 1916. Misschien dat de eerste liaison beter paste in de traditie van een patriciërsfamilie - haar grootvader bijvoorbeeld was Generaal Majoor - en dat de tweede beter aansloot bij haar artistieke aspiraties. In 1923 vestigden ze zich in Bloemendaal waar ze op verschillende adressen hebben gewoond, het laatste – vanaf 1936 - aan de Saxenburgerweg in een villa die ze Portiuncula noemden, de naam van een kapelletje in Assisi waar Franciscus vaak verbleef en ook gestorven is. Haar man was toen werkzaam als directeur van de R.K. Openbare Leeszaal aan de Nieuwe Gracht.^{vii} En daar, in Portiuncula, overleed ze op 9 september 1942. Bij de uitvaartdienst in haar Bloemendaalse parochiekerk waren onder meer de Italiaanse consul, de presidente van de R.K. Vrouwenbond, de wethouder van financiën van Haarlem, 'de uitgevers van de boeken der overledene en vele vooraanstaande kunstenaars' aanwezig aldus *De Tijd* van 12 september 1942. Op haar graf staan de woorden, ontleend aan Dante, *angelica farfalla*, engelachtige vlinder. (Siam' vermi, nati a formar l'angelica farfalla – we zijn wormen, geboren om een engelachtige vlinder te worden (*Purgatorio*, X, 125). Waarschijnlijk waren ze anders bedoeld, maar ze typeren wel haar vlinderachtige onrust.

italidolaat

Toen ze twaalf was begon ze samen met haar moeder Italiaans te leren. Dat leidde tot vele bezoeken aan Italië, 'en vanzelf raakte ik op deze manier volkomen thuis in deze taal', zoals ze in 1930 in een kranteninterview vertelde^{viii}. En meer dan dat; ze raakte meer en meer begeistert van

Italië en diens cultuur. Als italdolaat de overtreffende trap van italofoon zou zijn, dan zou zij italdolaat genoemd kunnen worden.

Een eerste glimp daarvan is op te vangen in een bericht in 'De Maasbode' van 17 januari 1921 waarin een bijeenkomst wordt aangekondigd van de *Vereeniging van R.K. Kunstenaars* in Den Haag waar Ellen Russe een lezing zal verzorgen over Dante. En we schrijven 1921, het jaar waarin Dante's 600ste sterfdag werd herdacht. Ellen Russe droeg daar haar steentje aan bij. Daags daarvoor had ze voor de *Vereeniging Katholiek Leven* in Den Haag een lezing verzorgd over de Divina Commedia. Ook hier lijkt zendingsdrang haar niet vreemd te zijn. 'Mevrouw Russe zeide geen ander doel te hebben dan bij haar hoorders het verlangen te wekken Dante nader te leeren kennen'. In april van dat jaar verzorgde ze in Heerlen een lezing over Dante, en later die maand nog eens in Rotterdam. En toen in diezelfde maand de Dantekenner Van Delft^{ix} in Den Haag een meerdaagse cursus over Dante verzorgde, was zij degene die hem inleidde. *De Groene Amsterdammer* van 7 maart 1925 bespreekt een opvoering door de Delftse gymnasiastenbond van het oratorium van Wolf-Ferrari, gebaseerd op de poëzie van Dante's *Vita Nuova*. Daarbij trad ook Ellen Russe op. Onduidelijk is wat haar rol daarbij was, maar na de voorstelling lijkt ze op het toneel een gesprek te hebben gehad met Romano Guarnieri, docent Italiaans aan de universiteiten van Amsterdam en Leiden en oprichter van het comitato 'Dante Alighieri Amsterdam'. De recensent was zeer onder de indruk van haar. 'Ze gaat op in de Vita Nuova. Met hart en ziel is ze erin. Zij, die eens Alianora [in genoemd stuk van Boutens 15 jaar eerder h.b.] was, helpt nu haar zuster Beatrice.... Voor mij zat er achter Ellen Russe's werk meer dan liefde voor Dante en liefde voor de jeugd: voor mij was het als liet ze eigen herinnering opleven in kleuren en lijnen, houding en décor'.

Op een vakantie met haar man in Florence, de stad waar de toen vermaarde Giovanni Papini woonde, konden we 'den heimelijken wensch niet onderdrukken om te trachten den schrijver, dien we al jaren bewonderden en in al zijn publicaties volgden, te spreken te krijgen'^x. En dat lukte, en meer dan dat. Het werd het begin van een intensief contact. Ze vermeldt dat dat was in het jubeljaar van Sint Franciscus, dus dat moet in 1926 zijn geweest, het zevende eeuwfeest van diens overlijden. Dat Papini net als zij op latere leeftijd tot 'het ware geloof' is gekomen zal waarschijnlijk hebben bijgedragen aan hun zielsverwantschap. Toen ze werkte aan de vertaling van *Gog*, een autobiografisch geschrift van Papini, is ze met het oog daarop twee weken in Florence bij hem te gast geweest. Zeven boeken heeft ze van hem vertaald, waaronder *Sint Augustinus, de geschiedenis eener ziel* (1930), *Jeugdstorm* (1932) en *de Levende Dante* (1932) - een, althans in onze ogen, wat esoterisch werk over leven en werk van Dante. In de jaren vijftig heeft Papini ervoor gepleit om Dante heilig te verklaren. Het is er niet van gekomen, maar zelf had hij dat al lang gedaan. Zijn *Dante Vivo* verscheen in april 1933 en al in juli van dat jaar verscheen de vertaling van Ellen Russe, een boek van 387 pagina's. Misschien dat ze al tijdig over Papini's manuscript kon beschikken, maar het laat ook iets zien van haar indrukwekkende werkkraft. Na haar dood nam haar echtgenoot het vertalen van Papini van haar over - samen waren ze goed met hem bevriend - evenals haar voorzitterschap van de Vereniging Dante Alighieri.

II Duce

Op 10 oktober 1935 gaat ze samen met haar man op audiëntie bij Mussolini, een gunst die haar wordt verleend vanwege haar inspanningen om mensen bekend te maken met Italië en diens cultuur. Ze was zeer onder de indruk van de Duce. Acht maanden later bezochten ze hem voor de tweede keer. 'Ditmaal hebben we den mensch Mussolini leeren kennen, den vader, in wien niet alleen zijn eigen kinderen, maar een gansch volk van miljoenen, zijn volle vertrouwen heeft.'^{xi} Op het frontispice van haar boek '*Italië; portretten en profielen*' prijkt een paginagrote foto van Mussolini en de kaft vertoont de Romeinse adelaar met in zijn klauwen de fascies, het symbool van de fascistische beweging.

Ze zag in hem iemand die, zoals ze het zelf uitdrukte, vanuit een innige overtuiging handelde voor een groot en heilig doel, namelijk de verdediging van de Westerse beschaving. Bij haar eerste bezoek had ze een attentie voor de Duce meegenomen: *Terra madre*, de Italiaanse vertaling van haar roman *Moederland*. Nora, de hoofdpersoon in dit boek, belandt na een lange zwerftocht waarin ze op zoek is naar zichzelf in Rome waar ze tot tweemaal toe een audiëntie heeft bij Mussolini - nota bene net als de auteur zelf na het verschijnen van die roman. Terug in Nederland vertelt Nora hierover aan haar vriendin Welmoed: ‘...het is inderdaad merkwaardig om te zien, Welmoed, hoe op het oogenblik van beide zijden, dus zowel door den duce als door den paus, de richtsnoeren aangegeven worden voor den corporatieven staat als mogelijkheid der toepassing van een sociale rechtvaardigheid en naastenliefde.’ Of er geen sprake was van tyrannie, wilde Welmoed weten. Nee, aldus Nora, wel van een dictatuur, maar ‘een dictator is geen tyran, maar dicteert de wetten en richtsnoeren, die hij uit het volk zelf heeft opgeteekend’^{xii}. De sociale leer van het katholicisme en het fascisme vonden elkaar tijdens het interbellum in hun verzet tegen de moderniteit van kapitalisme en secularisatie. ‘Dat verzet tegen moderne ontwikkelingen dreef katholieke bekeerlingen ook wel eens richting fascisme. Gezag zou de wereld voor de ondergang behoeden’^{xiii}.

De Duce stond toen nog wat minder in de kwade reuk die later om hem heen hing. Niettemin, in het archief van het Ministerie van OKW bevinden zich twee notities uit 1936, het ene is een intern bericht van een ambtenaar aan de minister van Kunsten en Wetenschap, het andere een brief van deze minister aan zijn ambtgenoot van het Ministerie van Justitie.^{xiv} In beide stukken wordt gerefereerd aan geruchten dat de Vereniging Dante Alighieri ‘ervan wordt verdacht een fascistisch-propagandistisch lichaam te zijn in Nederland’. Maar het ging om niet meer dan geruchten. ‘Omtrent het principiële punt, namelijk of naast de op zichzelf volkomen toelaatbare culturele propaganda vanwege Italië tevens politieke propaganda gevoerd wordt staan mij geen gegevens ten dienste.’, aldus de minister van K&W aan zijn ambtgenoot van Justitie. Dat een land elders propaganda maakte voor de eigen cultuur was niet ongewoon. Dat laatste was iets waar Ellen Russe met verve aan bijdroeg. En de Duce ontving haar daarom graag.

La Società

En het kon niet uitblijven; in 1936 richtte ze de Società Dante Alighieri Haarlem op. Wat aanvankelijk een groepje italofielen was die geregeld samen Italiaanse literatuur bespraken werd nu geformaliseerd. Ellen Russe, voortrekster van die groep, was al eens te gast geweest bij bijeenkomsten van Dante Alighieri Amsterdam (opgericht in 1914) en van Dante Alighieri Leiden waar haar moeder lid van was. Zes jaar lang was zij de onvermoeibare presidente en introduceerde er een keur aan befaamde, veelal Italiaanse schrijvers en historici als sprekers. Ze zullen graag bij haar en haar eveneens erudiete echtgenoot te gast geweest zijn in de villa Portiuncula. En ook liet ze zich zelf niet onbetuigd als spreker voor dit genootschap, waarvoor ze onder meer een avondcursus over Dante verzorgde. Dat was in 1942, het jaar van haar overlijden.

Op twee wat verweerde hoekstenen van haar graf is in haut relief het familiewapen van het oude geslacht Vijgh weergegeven, twee gekruiste armen. Aan een van die twee zijn de letters P en B en een kruis toegevoegd.

Mogelijk staan deze letters voor de klassieke groet van Franciscus en zijn medebroeders: Pace e Bene. Op de zerk prijkt haar naam, en haar pseudoniem, op de hoekstenen het wapen van haar notabele familie en, als mijn

veronderstelling juist is, een groet van 'il poverello', de arme Franciscus. Ellen Russe was een zeer veelzijdige vrouw, una signora straparticolare.

Herman Baartman

- ⁱ J. Vandervelden, (1942). Mevrouw L.G. Vandervelden-Vijgh (Ellen Russe), Haarlem Jaarboek 1942 p. 29
ⁱⁱ J. Vandervelden, o.c. p. 27
ⁱⁱⁱ J. Dera (2014). Een plaats in de bijkuchen? Ellen Russe en het Vrouwenuurtje van de KRO, 1929-1940.
^{iv} J. Dera o.c. p. 137
^v *Eindhovens Dagblad* 16/9 1932
^{vi} J. Dera o.c. p. 134
^{vii} M. Brock (2002). Het goede boek op de goede manier; de geschiedenis van de R.K. Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Haarlem (1921-1974). *Haerlem Jaarboek*, p. 141-183
^{viii} Ph. Molkenboer. Ellen Russe. *De Tijd* 21/9 1930.
^{ix} A. van Delft, Dantekenaar, bracht in 1920 een vertaling uit met toelichting van het Inferno.
^x E. Russe (z.j.) *Italië; portretten en profielen*. Fidelitas: Amsterdam p.11
^{xi} E. Russe, o.c. p. 112
^{xii} Ellen Russe, (1934). *Moederland*, Amsterdam: Van Kampen & Zoon, p. 301.
^{xiii} P. Luykx, (2007). 'Daar is nog poëzie, nog kleur, nog warmte': *Katholieke bekeerlingen en moderniteit in Nederland, 1880-1960*. Hilversum: Verloren
^{xiv} 2.14.20 Inventaris van het archief van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen: Afdeling Kabinet, 1918-1940. Inventarisnr 261.

Hoe mijn liefde voor Italië ontstond.

Na mijn eindexamen gymnasium wist ik het zeker: ik ging klassieke talen studeren tot aan het kandidaatsexamen en daarna verder met Algemene Taalwetenschap, een studie waarvoor destijds nog een kandidaatsexamen in een taal, welke dan ook, nodig was. Voorafgaand aan die studie trok ik een zomer lang met een rugzak door Frankrijk en Italië, en daar in Italië gebeurde het: ik werd betoverd. Door het landschap, door de mensen en vooral door de taal. Ik sprak aanvankelijk geen woord Italiaans, maar al proberend en worstelend, met hulp van belangstellende (jonge!) Italianen, kon ik me vrij snel verstaanbaar maken.

Enmaal aan de studie in Amsterdam ging ik er Italiaans bij doen en na een jaar stapte ik daar helemaal op over. Wat heb ik genoten van die studie: in een herenhuis aan het Singel met kleine groepjes ondergedompeld worden in taal en cultuur. Toch ging ik na mijn kandidaats verder met Algemene Taalwetenschap en het Italiaans raakte tijdelijk op de achtergrond. Maar ik pakte het al gauw weer op en ging in Overveen, waar ik inmiddels woonde, Italiaanse les geven. Omdat dat goed ging, breidden die lessen zich steeds meer uit. Toen mijn eigen kinderen op het Stedelijk Gymnasium in Haarlem zaten, heb ik zeven jaar lang elk voorjaar een stoomcursus Italiaans gegeven aan vijfdejaarsleerlingen die op Romereis gingen. Dat was ontzettend leuk om te doen: heel enthousiaste en snelle leerlingen, die daar speciaal 's avonds voor terugkwamen naar school.

Omdat ik zelf ook de behoefte had om verder te leren, ging ik bij het Istituto di Cultura dell'Ambasciata Italiana in Amsterdam cursussen doen om het examen CELI 5 te kunnen doen; het hoogste niveau in taalbeheersing voor stranieri. Zwaar, maar heel interessant, afgerond met het *giudizio 'buono'*. Ik was nog doctoraal Nederlandse taal- en halen, want met Italiaanse gezin te onderhouden. Daar ik Taalwetenschap veel jaar tijd gelukt. Gedurende plezier Nederlands gegeven Amsterdam en ook daar kon

niet uitgeleerd, ik wilde ook mijn letterkunde plus lesbevoegdheid lessen alleen is het moeilijk een vanwege mijn doctoraal Algemene vrijstellingen had, is me dat in twee zeventien jaar heb ik met heel veel op een kleurrijke havo-vwoschool in ik Italiaans geven aan de leerlingen

van het zogeheten plusprogramma: leerlingen die wat meer aankonden dan het gewone curriculum. Het plan om een werkweek naar Italië te organiseren werd enthousiast ontvangen, maar bleek in de praktijk een hele klus. Per bus (!) naar Pisa, Lucca, Florence en Siena was bepaald niet alleen maar plezierig: wel eens met vijftig onwillige Amsterdamse pubers in de Uffizi geweest? Toch heb ik doorgezet en hoewel ik in die week jaren ouder ben geworden, heeft het commentaar van de lieve leerlingen veel goedgeemaakt: 'Dit zullen we nooit meer vergeten, juffrouw!' Ik vond het belangrijk om juist met deze leerlingen die reis te maken, omdat velen van hen vanuit hun achtergrond niet zo gemakkelijk in aanraking zullen komen met de taal, de kunst en de cultuur die mij altijd zo geïnspireerd hebben.

Hoe leuk en interessant ik het vak Nederlands ook vond en vind, ik miste het Italiaans wel erg en daarom was ik heel blij dat ik twee jaar geleden, na mijn pensioen, bij Dante aan de slag kon als docent. Het lesgeven op zich, het bedenken van leuke en goede lesvormen, de taal, de communicatie met de leerlingen, ik vind het een groot genoegen. En ik ben zelf nog lang niet uitgeleerd: steeds weer vind ik aanknopingspunten om iets nieuws te ontdekken en me ergens in te verdiepen. Die betovering van lang geleden is er nog steeds. En daar wordt een mens gelukkig van.

Ine Zantingh

Barbera uit Piemonte

De regio Piemonte - letterlijk betekent het 'aan de voet van de berg' - wordt omringd door de Alpen in het noorden en westen met als hoogste top de Grenzgipfel (4618 m). De burens zijn Frankrijk in het westen en in het noorden de Zwitsers. Het grenst aan het Italiaanse Valle d'Aosta, Emilia Romagna, Lombardije en in het zuiden Ligurie.

In het verleden werd er veel gestreden om Piemonte, vooral door het huis van Habsburg en door Frankrijk. Nadat in 1946 de republiek Italië werd uitgeroepen werd het voor mannelijke leden van het huis van Savoye verboden zich op de Italiaanse grond te begeven. Recent in 2002 is dit verbod opgeheven.

Piemonte is een mooie streek met kleurrijke dorpjes en een van de belangrijkste wijngebieden ter wereld. Ze maken er prima wijn, voornamelijk kwaliteitswijnen (zo'n 90%). De beroemde Barolo komt hier vandaan, gemaakt van de nebbiolo druif, maar die laten we vandaag links liggen. Naast de dure Barolo komt ook de meer betaalbare Barbera uit deze regio. Naast de al genoemde nebbiolo zijn de belangrijkste rode druivenrassen, dolcetto en barbera.

En men maakt er niet alleen veelal krachtige rode wijn, er komen ook uitstekende witte wijnen uit Piemonte. De barbera is een populaire druif die oorspronkelijk uit Piemonte komt. Ook in andere regio's in Italië levert hij echter goede wijn op. De druif is in Italië een van de meest geplante druivenrassen. De vraag is groot en dat gaat meestal ten koste van de kwaliteit. Een wat duurdere en betere Barbera is wat sterker dan een goedkope Barbera en heeft veel geur. In de geur is vaak kersen en pruimen te herkennen. De smaak is vol en warm met soms veel tannine en zuur.

In Piemonte zijn drie Barbera's te vinden met een DOCG en twee met DOC kwalificatie. De DOCG (Denominazione di Origine Controllata e Garantita) is de hoogste Italiaanse wijnkwalificatie. De wijn moet voldoen aan veel eisen. De opbrengst per hectare is vaak kleiner dan het geval is bij een DOC (Denominazione di Origine Controllata). Ook wordt de wijn elk jaar geproefd en gekeurd door een speciale proefcommissie. Een goedgekeurde wijn krijgt een gekleurd bandje op de hals van de fles met een nummer. De DOC wijn heeft ook een 'disciplinaire', een lijst met voorschriften waaraan de wijn moet voldoen om het DOC keurmerk te krijgen. De voorschriften hebben bijvoorbeeld betrekking op de toegelaten druivenrassen, de teelwijze van de druiven maar ook op het herkomstgebied, de opbrengst per hectare, het alcoholgehalte en de minimale rijpingsduur van de wijn. Uit Le Langhe, een wijnstreek in Piemonte, komt een van de DOC Barbera's, de Barbera d'Alba DOC. Onlangs dronk ik een Barbera 2018 uit Le Langhe, helaas geen DOC maar toch een heel behoorlijke wijn.

Na een wandeling onlangs op Texel lunchten we bij een restaurant aan de rand van het bos. Gezeten op het buitenterras op een van die zeldzame, mooie middagen deze zomer dronken we de Barbera (Podere Luigi Einaudi) terwijl we wat fijne gerechten voorgeschoteld kregen. Het moment en de zonnige middag zal meegeholpen hebben aan de waardering voor deze wijn.

Dezelfde week dronken we ook een Barbera d'Asti, deze was voller dan de lunch wijn en paste ook beter bij het stevigere avondmaal. Uit de streek rond Asti komt een van de 3 DOCG's, de meest gewaarde Barbera, een volle wijn met behoorlijk wat tannine.

Een andere belangrijke wijnstreek in Piemonte is de wijnstreek Monferrato die grenst aan Le Langhe. De barberadruif is hier de belangrijkste druif. Het gebied levert een Barbera DOCG (Barbera del Monferrato Superiore) en een Barbera DOC (Barbera del Monferrato).

René Kossen

Een kleine bedevaart

Dinsdag 31 augustus (voor de ouderen onder ons nog altijd een bijzondere datum: 'heel oude Koninginnedag'), begaven Herman en ik ons per fiets naar Bloemendaal. Daar zochten wij op het prachtig gelegen St. Adelbertkerkhof het graf van Lilian Vandervelden-Vijgh, ofwel Ellen Russe.

Het was niet moeilijk haar laatste rustplaats te vinden, je loopt er bij het betreden van het kerkhof bijna meteen tegenaan. Terwijl we daar zo stonden in een eigenaardige mengeling van stilte aan de ene kant en het vrolijke geluid van spelende leerlingen van de nabijgelegen school aan de andere kant, vertelde Herman over het leven van deze bijzondere vrouw, deze 'angelica farfalla' zoals haar grafsteen vermeldt. Elders in deze Notizie kunt u daar alles over lezen. Mij viel vooral haar ongelooflijke energie op! Na een wandeling over de mooie begraafplaats fietsten we naar de Korte Kleverlaan, waar Ellen Russe gewoond heeft op nummer

acht. Vervolgens door naar Overveen, naar Bloemendaalseweg 196, het volgende adres. Haar laatste woonadres was Saxenburgerweg 1A. We kunnen hier wel spreken van een stijgende lijn, zo merkten we op.

Het was goed om eens even stil te staan bij de vrouw die zoveel heeft betekend voor Dante Alighieri Nederland en dan voor het comitato Haarlem in het bijzonder. Er is veel veranderd in de manier waarop wij tegenwoordig onze belangstelling voor Italië beleven en mevrouw Russe zou ons waarschijnlijk erg koel en zakelijk vinden, maar ik weet zeker dat we onze liefde voor land, taal en cultuur van Italië met haar gemeen hebben! Haar betekenis voor onze mooie vereniging is heel groot geweest, een goede reden om haar in dit jubileumjaar eens extra te gedenken.

Ine Zantingh

Proverbi

De vorige keer hadden we spreekwoorden en uitdrukkingen met *santi* en *diavoli* in de hoofdrol. We blijven nog even in die sfeer. Het thema is nu: *inferno*, *purgatorio* en *paradiso*, dantesker kan het niet.

È meglio andare in paradiso stracciato, che all'inferno in abito ricamato.

- Beter berooid het Paradijs in dan opgesmukt gekleed naar de Hel.

I ricchi hanno il paradiso in questo mondo, e nell'altro se lo vogliono

- De rijken hebben in deze wereld het paradijs, in de andere verlangen ze ernaar.

I pensieri sono esenti dal tributo, ma non dall'inferno

- Je gedachten zijn vrij, maar i je wordt er wel op afgerekend n de hel.
-

La via dell'inferno è lastricato di buone intenzioni.

- De weg naar de hel is geplaveid met goede voornemens.

Chi ha cattiva donna, ha il purgatorio per vicino

- Wie een nare vrouw heeft, heeft het vagevuur dichtbij.

Una donna affascinante è l'inferno dell'anima, il purgatorio del portafoglio, ed il paradiso degli occhi.

- Een fascinerende vrouw is de hel voor de ziel, het vagevuur voor de beurs en het paradijs voor de ogen.

Soli non si starebbe bene nemmeno in paradiso.

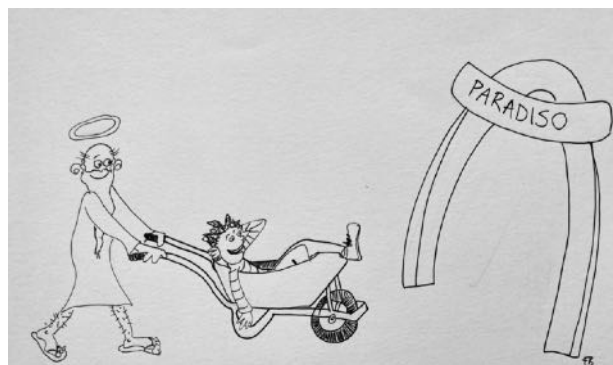
- Alleen zijn is niet goed, zelfs niet in het paradijs.

Senza santi non si va in paradiso

- Zonder heiligen kom je de hemel niet in.

I signori hanno il paradiso di qua, e quelle di là se lo comperano.

- De heren hebben het paradijs hier en kopen dat van ginds.

BOEKBESPREKING

Dante in Auschwitz

Dit keer geen gewone boekbespreking, maar in het kader van het Dantejaar een klein onderzoekje naar de aanwezigheid van Dante in het werk van Primo Levi.

Wie was Primo Levi?

Primo Levi werd in 1919 geboren in Turijn, waar hij na de middelbare school scheikunde ging studeren. In 1943 sloot hij zich aan bij een partizanengroep die voornamelijk bestond uit onervaren studenten. Na verraad werd Primo Levi opgepakt en naar Fossoli overgebracht, een zogenaamd Durchgangslager. Omdat hij Joods was, werd hij daarna naar Auschwitz gedeporteerd. Over zijn ervaringen in Auschwitz schreef hij het beroemd geworden boek *'Is dit een mens'*, gevolgd door *'Het respijt'*. In dit laatste boek beschrijft hij de moeizame terugtocht na de bevrijding. In 1986 verscheen *'De verdronkenen en de geredden'*, een serie essays over slachtoffers en daders, over schuld en schaamte. Naast deze boeken over de oorlog schreef Levi ook ander werk, zoals *'Het periodiek systeem'*, dat ook autobiografische elementen bevat, en veel korte verhalen en essays. In 1987 overleed Primo Levi na een val (of was het een sprong?) in het trappenhuis van zijn Turijnse appartement. Aanvankelijk werd onmiddellijk een verband gelegd met zijn oorlogservaringen: Primo Levi zou zijn eigen dood geregisseerd hebben omdat hij niet langer kon leven met zijn oorlogsherinneringen. Latere en vermoedelijk iets meer doordachte analyses wijzen erop dat Primo Levi als jongen al leed aan depressies en dat het goed is om wat terughoudend te zijn en geen overhaaste conclusies te trekken.

Waarom werd 'Is dit een mens' zo beroemd?

Het merkwaardige is dat het manuscript van *'Se questo è un uomo'* (in de vertaling van Frieda Vogels: *Is dit een mens*) aanvankelijk werd geweigerd. Toen Primo Levi het in 1946 bij Einaudi aanbood aan Natalia Ginzburg zag zij onmiddellijk dat dit een bijzonder en goed geschreven boek was, maar toch weigerde ze het uit te geven. Gezien haar eigen oorlogservaringen vanuit menselijk oogpunt begrijpelijk. Het boek kwam in een heel kleine oplage uit bij een vrij onbekende uitgeverij en pas tien jaar later nam Einaudi het op in haar fonds. Vanaf dat moment ging het boek de wereld over. Ik hoop dat velen van u het gelezen hebben. Wat maakt dit boek nu zo belangrijk? Ik denk dat dat komt doordat Primo Levi voortdurend in gesprek probeert te blijven met zijn medegevangenen en met zichzelf, waarbij hij constant op zoek is naar menselijk contact, om de waardigheid als mens niet te verliezen. Zijn eigen gedachten en gevoelens en die van zijn medegevangenen heeft Levi omgezet in glasheldere taal, die ons als lezers ook dwingt om na te denken over wat menselijke waardigheid is. Nergens wordt hij daarbij belerend. Zijn proza inspireert, het drukt je niet terneer.

Dante in Auschwitz.

Op verschillende plaatsen in *'Is dit een mens'* komt Dante naar voren, het voert helaas te ver om daar uitgebreid op in te gaan. Ik wil het hier alleen kort hebben over het hoofdstuk 'De zang van Ulysses', waar Primo Levi vertelt over het contact met zijn Franse medegevangene Jean, die graag Italiaans wil leren. Dat gaat Primo Levi hem onderwijzen door Dante te reciteren. Zoals elke Italiaan heeft Levi Dante paraat en hij probeert zich het XXVIe canto te herinneren, waarin wordt verteld over Odysseus. Deze Griekse held bevindt zich in de Hel, niet alleen omdat hij uit de voorchristelijke tijd komt, maar ook om zijn overmoed, zijn hubris. Het is prachtig om te lezen hoe Primo Levi zich in moet spannen om zich de precieze regels voor de geest te halen, hoe hij zoekt, wikt en weegt: wat stond er nu precies? Het is natuurlijk niet toevallig dat hij juist dit canto reciteert. Daar zal ik kort op ingaan.

Om te beginnen is het goed om te beseffen dat er in Dantes tijd weinig bekend was over de Griekse

wereld; de meeste Griekse teksten bevonden zich in Byzantium en pas na de val van het Oost-Romeinse rijk in 1463 kwamen die teksten naar Italië. Dante moest het dus doen met Latijnse teksten, vandaar ook dat hij niet spreekt over Odysseus maar hem noemt bij zijn Latijnse naam: Ulysses. Het verhaal over Odysseus' zwerftocht is bij Dante heel anders dan bij Homerus: bij Dante vertelt Odysseus over zijn reis voorbij de zuilen van Hercules, een plek die niemand mag passeren, want overmoedigheid tegenover de goden wordt gestraft. En dat gebeurt ook met Odysseus en zijn makkers, zoals Levi laat zien:

*Tre volte il fe' girar con tutte l'acque,
Alla quarta levar la poppa in suso
E la prora ire in giù, come altrui piacque...*

*Tegen drie vlagen was het schip bestand;
De vierde maal hief hij de achtersteven
En joeg de voorplecht neer, door hogerhand.*

*Zo zijn wij in die storm op zee gebleven.
(Vertaling Cialona en Verstegen).*

Terwijl Levi en Jean onderweg zijn om de soep te halen voor hun ploeg (een wandeling van zeker een uur) vertelt Levi dit verhaal van Odysseus en hij voelt zich gehaast, hij moet dit aan Jean duidelijk maken; ook voor hen kan het elk moment afgelopen zijn, ook hun wacht elk moment de dood en hij wil zo graag zijn gedachten en inzichten delen over het lot van de mens en ook vooral deze regels:

*Considerate la vostra semenza:
Fatti non foste a viver come bruti,
Ma per seguir virtute e conoscenza*

*Denk aan je afkomst: 't is ons niet gegeven
Te leven als het redeloze beest;
Wij horen deugd en kennis na te streven.
(Vertaling Cialona en Verstegen)*

Wat mij zo trof in deze passage bij Primo Levi is de grote kracht van cultuur, van literatuur, ook in de verschrikkelijke werkelijkheid van Auschwitz. Een kracht die overvloedt in Primo Levi zelf, je ziet en voelt het gebeuren in zijn tekst. Ook na zevenhonderd jaar zijn Dantes woorden voor ons een opdracht: *'t is ons niet gegeven te leven als het redeloze beest..* Daar past verder alleen stilte bij.

Geciteerde regels: Dante XXVI 139-142
Dante XXVI 118-120

Primo Levi, *Is dit een mens* Meulenhoff 1987

Ine Zantingh

Dante is niet dood, hij leeft!

Het is maandag 6 september, de zon schijnt en we maken ons op om een rit te maken door de bergen in de gemeente Bagni di Lucca. Bagni di Lucca is een klein plaatsje in Noord Toscane boven Lucca en is tevens de gemeente waaronder een aantal bergdorpjes vallen. De plaatsjes liggen in de Appenijnse Alpen, een dunbevolkt gebied zo groot als de provincie Utrecht. Er wonen ruim 6000 inwoners.

Even voor Bagni di Lucca stoppen we bij de Ponte della Maddalena met de bijnaam Ponte del Diavolo. Een prachtige hoge middeleeuwse brug met een mooi verhaal over hoe de duivel bedrogen werd. Lees het mooie verhaal op: <https://ciaotutti.nl/reizen-door-italie/toscane/een-duivelse-brug-in-toscane-oversteken-op-eigen-risico/>

Over deze brug schrijft van Dooren (*Met Dante door Italië*) dat volgens plaatselijke traditie de brug als inspiratie diende voor de rotsbruggen van de achtste hellekring.

In Bagni di Lucca strijken we neer op een terras om koffie te drinken. Bij het afrekenen valt mijn oog op een Dante affiche. Het kondigt Dante evenementen aan in Bagni di Lucca op 5

september “L Orrido di Dante” waar ene Sergio Frati ‘decanta e commenta il XXXIII en XXXIV Canto dell ‘inferno’, en ook een

‘Escursione Animata’. Het affiche toont Dante die een kloof binnentreedt. Omdat de activiteiten gisteren waren, mag ik het fraaie affiche meenemen. We vervolgen onze weg door de rustige bergen. Veel mensen kom je hier niet tegen. Wel sporen van Dante. Vanuit de auto ziet mijn dochter een affiche hangen met

een afbeelding van Dante in zijn bekende rode pij. De poster hangt in een verlaten bushalte ergens halverwege de berg met geen huizen of levende wezens in de buurt. Op dit affiche “Incontro con La Commedia” wordt een voordracht, analyse en commentaar van enkele canti aangekondigd door een drietal sprekers. Plaats van handeling Montefegatesi op 22 augustus. Montefegatesi, tegen de bergwand aangeplakt, is een klein dorpje met nauwelijks voorzieningen maar wel met een levendige groep Dante bewonderaars.

Als we in het plaatsje rondlopen, vallen de vele teksten op die hier overal op dakpannen of houten panelen zijn geschreven en geschilderd. Bij vrijwel elk huis treffen we een citaat uit de Divina Commedia aan. In dit stadje zou Dante tijdens zijn verbanning inspiratie gekregen hebben voor zijn “Divina Commedia”.

Helemaal boven in het dorp staat een heus Dante monument met de bekende buste. Later in de middag stoppen we beneden in het dal voor een late lunch. Nu gespist op affiches met Dante evenementen valt direct een wederom fraai affiche op van Teatro accademico di Bagni di Lucca. “Omaggio a Dante Alighieri” ter gelegenheid van zijn 700ste sterfdag op 14 september 2021 met muziek en voordracht. De affiche toont Dante en Beatrice afgebeeld door Salvador Dali.

René Kossen

Verrassend om te zien dat in deze rustige en dunbevolkte regio zoveel bijzondere professionele activiteiten ontplooid worden rond Dante . Ook de allerkleinsten worden niet vergeten. Grote kartonnen borden maken reclame voor de uitgave van “Divina Commedia” als kinderboek die in een vervolgreeks periodiek gaat verschijnen in 2021 vanwege Dante’s sterfdag. Je kan er niet omheen: Dante is nog springlevend!

Dante in de winkel

Boekhandel De Vries Van Stockum wijdt, in samenwerking met ons comitato, van 11 tot 19 september bijzondere aandacht aan Dante met een keur aan edities van de Divina Commedia en met boeken over Dante, waaronder de recente biografie van de hand van Alessandro Barbero – een vooraanstaand historicus in Italië - die in *Trouw* een lovende recensie kreeg van Dantekenner Ronald de Rooy.

Dante was bij de opening van deze Danteboekenweek ook

anderszins aanwezig in de winkel. Onze docent Christian Kuiper hield, gehuld in het bekende rode Dantegewaad, een zeer gewaardeerde causerie over de Divina Commedia en de betekenis ervan voor de Italiaanse taal en cultuur. Op het affiche aan Christians voeten staan de 14233 versregels van de Divina Commedia afgedrukt. Er schijnen mensen te zijn in Italië die ze uit hun hoofd kennen!

Uitslag vertaalwedstrijd

In ons vorige nummer stond een vertaalwedstrijd, het ging om een gedicht van P.P.Pasolini: *Alle campane di Orvieto*.

Vertalen is niet gemakkelijk en poëzie vertalen is nog een beetje minder gemakkelijk; dat bleek ook wel uit het uiterst bescheiden aantal inzendingen: het waren er slechts twee....

Erg jammer natuurlijk, maar des te meer reden om de twee inzenders die het aandurfdën extra in het zonnetje te zetten. Het zijn:

Anna Koole en Jurjen Kuipers

De jury vindt dat jullie moed en inzet alleen al een prijs verdient en daarom hebben we besloten jullie allebei het toegezegde boekje van Folgore di San Gimignano aan te bieden Het komt nar jullie toe!

Hieronder volgen de beide vertalingen en het origineel.

ALLE KLOKKEN VAN ORVIETO

Teken van de enige heerschappij, van absolute ellende: waarom dan zo onzeker, meervoudig, rinkelende, klokken, op zondagochtend?

In de stilstaande trein, in het witte en natte station van deze stad, gesloten in zijn oude stilte, draag je, heel fris, een kramp van leven.

Huizen, rondom, afgelegen, straten, weilanden, gebouwen, overwegen, grachten, mistige velden, ze zijn de zaak, niet van ons vluchtige, intacte geluid, maar van uw intieme en eeuwige goedheid.

Betekent het dat in de diepten van de genadeloze macht er een vitale angst is, die de basis vormt van berusting een mysterieuze en gelukkige levenskracht?

Jurjen Kuipers

Teken van de alleenheerschappij van de absolute miserie

Waarom klinken jullie zo onzeker, talrijk, klokken, op de zondagochtend

Binnen in de stilstaande trein in het witte, doorweekte station van deze stad, gesloten in zijn oude stilte, brengen jullie, superfris, een kwellung van leven

Rondom teruggetrokken huizen, straten, weides, paleizen, loopbruggen, kanalen, mistige velden, zijn niet van onze vergankelijkheid, maar van jullie intieme en oneindige goedheid

Het laat zien dat er aan de basis van de meedogenloze macht een levens angst ligt, in de diepte van de berusting, een mysterieuze en gelukkige levenskracht?

Anna Koole

Zoals u zal opvallen hebben beide vertalers gekozen voor een weergave die niet de strakke regellengte aanhoudt van Pasolini. Dat valt heel goed te begrijpen: Pasolini maakt geen gebruik van eindrijm en het is heel lastig om te bepalen waar de regel dan in het Nederlands zou moeten eindigen om de spanning die Pasolini oproept goed weer te geven. Poëzie vertalen is hondsmoeilijk! Hulde aan Jurjen en Anna, en wellicht is bij diverse lezers nu het verlangen geboren om het toch ook maar eens te proberen....

Hieronder volgt nog een keer de oorspronkelijke tekst van Pasolini.

ALLE CAMPANE DI ORVIETO

Segno dell'unico dominio, della miseria assoluta: perchè allora così incerte, molteplici, suonate, campane, nel mattino domenicale?

Nel treno fermo, nella stazione bianca e bagnata di questa città, chiusa nel suo vecchio silenzio, voi portate, freschissimo, uno spasimo di vita.

Case, intorno, appartate, strade, prati, palazzi, passaggi a livello, canali, campi nebbiosi,

sono la materia, non del nostro fugace, intatto suono,
ma di una vostra intima ed eterna dolcezza...
Vuol dire che nel fondo dello spietato potere
c'è una paura vitale, in fondo alla rassegnazione
un potere misterioso, e felice, di vita?

Dit keer geen vertaalopdracht, waarschijnlijk in de volgende aflevering weer en dat zal dan een prozatekst zijn. Als u een suggestie heeft, horen wij het graag!

Ine Zantingh
